

Розділ І

Деніз ішла пішки з вокзалу Сен-Лазар, потяг із Шербура привіз її туди разом із двома братами, цілу ніч їм довелося просидіти на твердій лаві вагона третього класу. Тримала за руку Пепе, а Жан ступав позаду, всі троє були втомлені дорогою, розгублені й перелякані серед широкого Парижа, задирали носа до будинків і запитували на кожному перехресті, як пройти на вулицю Мішодьєр, де жив їхній дядько Бодю. Але, вийшовши нарешті на площу Гайон, дівчина з подиву аж зупинилася.

— Ох! — зойкнула вона. — Жане, поглянь!

Усі троє так і прикипіли до землі, пригорнувшись одне до одного, всі в чорному, доношували старі одяганки жалоби по батькові. Вона, миршава на свої двадцять років, убого вдягнена, мала в руці легенький пакунок, на другій руці висів менший п'ятирічний брат, а за її плечем стояв, похитуючи руками, підстарший брат, квітухий у свої шістнадцять років.

— Отакої! — озвалася Деніз після паузи. — Оце так крамниця!

На розі вулиць Мішодьєр і Нев-Сент-Огюстен стояв магазин новинок, вітрини якого спалахували яскравими барвами серед лагідного й блілого жовтневого дня. На церкві Сен-Рош пробило восьму годину, по тротуарах ходили люди, яких видно в Парижі тільки вранці: службовці, кваплячись до своїх контор, і господині, що ходили по крамницях. Перед дверима двоє продавців, піднявшись на подвійну драбинку, довішували шерстяні тканини, а в одній вітрині на вулиці Нев-Сент-Огюстен ще один продавець, ставши навколішки й вигнувши спину, делікатно плісирував сувій синього шовку. Магазин, ще вільний від покупців, бо туди тільки-но поприходив персонал, гув усередині, наче вулик, що прокидається.

— Хай йому грець! — мовив Жан. — Валонь тут блідне... Твій магазин був не такий гарний.

Деніз похитала головою. Вона працювала там два роки, в Корная, першого продавця новинок у місті, а цей магазин, на який так несподівано натрапила, ця величезна, як на неї, споруда, підносила серце, сповнювала захвату, схвилювала, зацікавила, дівчина забула про все інше. На зрізаній грані будинку, яка виходила на площу Гайон, високі двері, скляні геть усі, сягали проміж прикрашених позолотою вигадливих візерунків аж до другого поверху. Дві алегоричні постаті, дві усміхнені жінки з голими, закинутими назад шиями, розгортали вивіску: «Дамське щастя». Потім тягнулися вітрини, уздовж вулиці Мішодьєр і вулиці Нев-Сент-Огюстен, де займали, крім будинку на розі, ще чотири будинки, два праворуч і два ліворуч, недавно придбані та опоряджені. То був комплекс, що видавався Деніз безкінечним, зникав у перспективі, з вітринами на першому поверсі і дзеркальними шибками другого поверху, за якими видніло все внутрішнє життя різних відділів. Угорі одна мадемуазель, убрана в шовк, гострила олівець, а дві інші коло неї розкладали оксамитові манто.

— «Дамське щастя», — прочитав Жан із ніжним сміхом гарного юнака, що вже мав якусь пригоду з жінкою у Валоні. — Ну? Дуже мило, мабуть, люди, аж біжать сюди!

Але Деніз і далі поринала в думки перед розкладкою коло центральних дверей. Тут, просто неба, на вулиці, на самому тротуарі, громадилися дешеві товари, то була спокуса дверима, добрі нагоди, що зупиняли клієнтів, які проходили повз. Усе починалося згори: сувої сукна й декоративних тканин — із вовни мериноса, шевйот, мольтон — спадали з другого поверху, майоріли, мов прапори, на нейтральних барвах тканин — сірій, мов покрівельний сланець, темно-синій, зелено-оливковій — біліли тільки карточки етикеток. Збоку, обабіч порога, звисали смужки хутра, вузькі стрічки для оздоблення суконь: тоненький попільць спинок сибірських білок, чистий сніг лебединих животів, кролячі шкурки, що імітували хутро горностаїв і куниць. Далі вниз, на стелажах, столах, серед нагромадження відрізів, ряслили трикотажні товари, що їх продавали за безцінь: плетені вовняні рукавички й шарфи, капори, жилети — усі зимові товари зі строкатими барвами, візерунчасті, смугасті, з кривавими плямками червені. Деніз побачила

картату шотландську тканину за сорок п'ять сантимів, смужки хутра американської норки за один франк і мітенки за п'ять су. То була величезна ярмаркова розкладка, магазин, здавалося, репнув і вихлюпнув свої надлишки на вулицю.

Про дядька Бодю вже й забули. Навіть Пепе, не пускаючи руку сестри, широко розплющив величезні очі. Екіпаж змусив усіх трьох покинути середину площі, і вони машинально пішли по вулиці Нев-Сент-Огюстен, ступали вздовж вітрин і зупинялися перед кожною розкладкою. Спершу їх спокушали складні композиції: угорі парасольки, поставлені навскіс, становили, здавалося, покрівлю сільської хатини; нижче шовкові панчохи, повішені на жердинах, показували округлі контури литок, одні були засіяні букетами троянд, інші ясніли всіма відтінками: ажурним чорним, червоним із вишивкою, тілесним з атласною поверхнею, ніжною, наче шкіра блондинки; і, нарешті, на тканині етажерки симетрично лежали рукавички з видовженими пальчиками і вузькими долонями візантійських богородиць, то була застигла й немов підліткова вишуканість ще не ношеного жіночого одягу. Але надто вже їх затримала остання вітрина. Там була виставка шовків, сатинів і оксамитів, де тканини пишалися витонченим і немов живим асортиментом, найніжнішими квітковими відтінками: угорі оксамити, насичений чорний і білий, наче кисле молоко; нижче сатини, рожеві та сині, що яскріли на складках, а потім із дедалі меншою насиченістю барв, із безмежною ніжністю тонів; ще нижче шовки, ціла райдужна перев'язь, сувої з задертим і складеним, мов скойка, краєм, зібрані в складки, немов на поясі випростаного тіла, здається, ніби й наділені життям завдяки вмілим пальцям продавців, і після кожного мотиву, після кожного барвистого акценту на вітрині йшов скромний супровід: зібрана в оборку перев'язь із кремового фуляру. Саме там, на протилежних краях вітрини, стояли колосальні стоси двох шовків, на які магазин мав право виняткової власності: «Паризьке щастя» і «Золота шкіра», вишукані товари, які мали здійснити революцію в торгівлі новинками.

— Ох! Цей фай по п'ять франків шістдесят! — вражено пробурмотіла Деніз перед «Паризьким щастям».

Жан уже нудився й зупинив перехожого:

— Месьє, вулиця Мішодьєр?

Коли йому розповіли, перша праворуч, усі троє повернули назад, обходячи магазин. Але, ступивши на вулицю, Деніз знову зачарувала вітрина, де був виставлений готовий одяг для дам. У Корная у Валоні вона якраз продавала готовий одяг. Але ще ніколи не бачила такого і в захваті прикипіла ногами до тротуару. В глибині величезний шарф (та й ціна нівроку висока) з мережива з Брюге, подовжував крило такого собі вівтаря, обидва крила якого були розкриті й мали рудувато-білу барву; волани з алансонських мережив висіли, як гірлянди; далі йшов щедрий потік інших різноманітних мережив: маліну, валансьєну, брюссельських, венеційських — справжній снігопад. Праворуч і ліворуч сувої тканини зображували похмурі колони, завдяки яким ця своєрідна скінія видавалася ще глибшою. А готовий одяг був тут, у цій каплиці, присвяченій культу жіночої вишуканості; центр займав непересічний товар: оксамитове манто, оздоблене чорно-бурою лисицею, з одного боку видніла шовкова ротонда, підшита сибірською білкою, а з другого — драпове пальто, окантоване півнячими пір'їнами; і, нарешті, бальні сукні — з білого кашеміру, білого мателасе, оздоблені лебединим пухом або синеллю. Там був одяг для найрізноманітніших примх: від бальних суконь за двадцять дев'ять франків аж до оксамитового манто, оціненого в тисячу вісімсот франків. Круглі груди манекенів наповнювали тканину, міцні стегна увиразнювали тонкий стан, відсутню голову заміняла велика етикетка, пришпилена до червоного мольтону шиї, і водночас дзеркала, поставлені з двох боків вітрини задля обрахованого ефекту, безкінечно відображували й помножували одяг, заповнювали вулицю цими гарними жінками на продаж, що мали свою ціну, написану великими цифрами на етикетках замість голів.

— Які знамениті! — пробурмотів Жан, не знайшовши інших слів для вислову своїх емоцій.

І раптом він сам заціпенів, роззявивши рота. Уся ця жіноча розкіш змусила його почервоніти від насолоди. Жанові була власлива краса дівчини, краса, яку він немов украв у сестри, бо мав лискучу шкіру, рудувате кучеряве волосся, вуста та очі, зволожені ніжністю. Поряд із ним Деніз, досі дивуючись, видавалася ще більш пісною зі своїм довгастим обличчям і завеликим ротом, уже зів'ялим, утомленим обличчям, безбарвними косами. Пепе, теж

білявий, як часто бувають діти, ще тісніше пригортався до сестри, немов опанований тривожною потребою пестоців, схвильований і зачарований гарними дамами з вітрини. Убого вдягнені в чорне, ці три біляві постаті на бруківці, сумна дівчина між гарним хлопчиком і чудовим юнаком, були такі незвичайні й чарівливі, що перехожі озирались і всміхалися.

З протилежного боку вулиці їх уже якийсь час розглядав високий сивий чоловік із широким жовтим обличчям, що стояв на порозі крамнички. Стояв із налитими кров'ю очима, скривленим ротом, розлючений вітринами «Дамського щастя», а видовище дівчини та її братів остаточно розгнівило його. Що вони роблять, ці троє йолопів, пороззявлявши пащі перед пишнотою шарлатана?

— А дядько? — раптом похопилася Деніз, немов зненацька прокинувшись.

— Ми на вулиці Мішодьєр, — зауважив Жан, — він має жити тут.

Усі троє підняли голови, роззиралися. І тоді, просто перед ними, над високим чоловіком, помітили зелену вивіску, жовті літери якої вицвіли від дощів: «Старий Ельбеф: драп і фланель, Бодю, наступник Ошкорна»¹⁾. Будинок, пофарбований іржавою клейовою фарбою, з пласким фасадом серед величних кам'яниць доби Людовіка XIV, які стояли по сусідству, мав лише три вікна, які виходили на вулицю, і ці вікна, квадратні, без жалюзі, мали тільки два поставлені хрестом залізні стрижні. Серед цієї вбогості Деніз, чиї очі ще повнилися яскравими вітринами «Дамського щастя», найдужче вразила крамничка на першому поверсі, придавлена стелею й дуже низьким другим поверхом, із вікнами, як у в'язниці: у формі півкулі. Дерев'яні панелі кольору вивіски — зеленої пляшкової барви з відтінками вохри та смоли — обступали обабіч дві глибокі чорні запліюжені вітрини, де насилу можна було добачити складені сувої тканин. Відчинені двері вели, здавалося, до вологої пітьми підвалу.

— Це тут, — знову озвався Жан.

— Що ж, треба заходити! — заявила Деніз. — Ну ж бо, Пепе, ходімо.

¹⁾ Ельбеф — місто на Сені неподалік від Руана, 1667 р. Жан-Батист Кольєр заснував там Королівську мануфактуру тканин. — *Перекл.*

А проте всі троє хвилювалися, опановані несміливістю. Коли помер їхній батько, сконавши від тієї самої гарячки, від якої за місяць до нього померла й мати, дядько Бодю, зворушений цією подвійною втратою, таки написав небозі, що в нього завжди буде місце для неї, коли вона захоче спробувати свого щастя в Парижі, але цього листа дівчина отримала майже рік тому і тепер шкодувала, що так зненацька покинула Валонь, не попередивши дядька. Дядько не знав їх, ніколи й ногою не ступав до рідних місць, відколи виїхав звідти дуже юним і став працювати дрібним продавцем у торговця сукном Ошкорна, з чиєю донькою зрештою одружився.

— Месьє Бодю? — запитала Деніз, вирішивши нарешті звернутися до високого чоловіка, що й далі розглядав їх, здивований їхньою поведінкою.

— Це я, — відповів він.

Деніз густо почервоніла й пробурмотіла:

— Ох, тим краще!.. Я Деніз, це Жан, а це Пепе... Бачите, дядьку, ми приїхали.

Бодю видавався приголомшеним. Його великі червоні очі блукали по жовтому обличчю, повільні слова плуталися між собою. Він вочевидь був за тисячу льє від цієї родини, яка впала йому на голову.

— Отакої! Отакої! Ви тут! — приказував він раз по раз. — Таж ви були у Валоні!.. Чому ви не там?

Лагідним, трохи тремтячим голосом Деніз була змушена пояснити дядькові. Після смерті батька, що витратив усе до останнього су у своїй красильні, вона стала за матір для двох дітей. Заробленого в Корная не вистачало, щоб годувати всіх трьох. Жан, правда, працював у червонодеревника, що лагодив старі меблі, але не заробляв там жодного су. Проте в нього зародилася любов до давніх речей, він різьбив дерев'яні фігурки і навіть, знайшовши якось шматок слонової кості, надумав вирізати з нього людську голову, це побачив месьє, який проходив повз, і саме цей месьє спонукав їх покинути Валонь, знайшовши для Жана місце в Парижі в одного різьбяра по слоновій кості.

— Розумієте, дядьку, Жан завтра піде в учні до свого нового господаря. Мені не треба платити за нього, він матиме житло

і харч... Тоді я подумала, що ми з Пепе завжди дамо собі раду. Ми не можемо бути ще нещасніші, ніж у Валоні.

Деніз мовчала лише про любовну пригоду Жана, про листи, які він писав одній дівчині з міської аристократичної родини, про поцілунки, якими обмінювалися над муром — справжній скандал, який спонукав його вирушити, а вона поїхала з братом у Париж, щоб передусім дбати про нього, відчувши материнський страх за цю велику, таку гарну й таку веселу дитину, від якої були в захваті всі жінки.

Дядько Бодю не міг оговтатися і знай повторював свої запитання. Проте, почувши від Деніз про свого брата, звертався до неї вже на ти:

— Невже твій батько нічого не лишив вам? А я думав, що він ще мав кілька су. Ох, як я радив йому в листах не купувати тієї красильні! Чудове серце, але без лою в голові!.. І ти лишилася з цими хлопцями на руках, мала годувати цих малих!

Жовчне обличчя дядька проясніло, він уже не мав тих підплилих кров'ю очей, якими поглядав на «Дамське щастя». Раптом він помітив, що затуляє двері.

— Ану ж, — запросив він, — заходьте, бо ж ви приїхали... Заходьте, це краще, ніж заглядатися на дурниці.

Востаннє люто визвірившись на вітрини навпроти, дядько першим зайшов до крамнички й гукнув дружину і доньку:

— Елізабет, Женев'єво, виходьте, ось тут гості до вас!

Але Деніз із братами завагалися перед пільмою крамнички. Засліплені на вулиці яскравим світлом, вони кліпали очима, немов на порозі невідомої діри, ногою намацували підлогу, сповнені інстинктивного страху перед якою-небудь підступною сходинкою. Ще більше зближені цим непевним страхом, тісніше тулячись одне до одного, хлопчик завжди коло подолу дівчини, а старший брат позаду, вони з усмішками на обличчі та хвилюванням у серці чемно зайшли досередини. У світлі ясного ранку вирізнялися їхні чорні жалобні постаті, навскісне світло золотило їхнє біляве волосся.

— Заходьте, заходьте, — приказував Бодю.

Кількома короткими фразами він пояснив усе мадам Бодю й доньці. Мадам, невисока жіночка, яку пожирала анемія, була біла: з сивими косами, вицвілими очима, блідими вустами. Женев'єві,

що в неї виродження матерії набуло ще гостріших форм, були властиві кволість і блідість рослини, яка виросла в пійтмі. Проте чудові чорні коси, густі й важкі, що виросли наче дивом на цій жалюгідній плоті, надавали дівчині сумного чару.

— Заходьте, — припрошували й собі обидві жінки. — Ласкаво просимо.

Деніз запросили сісти за прилавком. Пепе одразу вибрався сестрі на коліна, а Жан, зіпершись на дерев'яні панелі, стояв коло неї. Усі троє заспокоїлись і розглядали крамницю, їхні очі вже звикали до пійтми. Тепер вони бачили крамницю, її низьку закіп-тужену стелю, дубові прилавки, відполіровані завдяки тривалому вжитку, давні стелажі, зміцнені грубим залізом. Темні стоси товарів підіймалися аж до сволоків. Запах тканин і фарб, терпкий хімічний дух, був, здається, вдсятеро посилений вологістю підлоги. У глибині крамниці два прикажчики й мадемуазель розкладали сувої білої фланелі.

— Може, цей маленький месє захоче що-небудь з'їсти? — запитала мадам Бодю, всміхаючись Пепе.

— Ні, дякую, — відповіла Деніз. — Ми випили по чашці молока в кафе коло вокзалу. — І додала, помітивши, що Женев'єва дивиться на покладений на підлогу пакуночок: — Нашу валізу я лишила там.

Деніз почервоніла, збагнувши, що отак не падають людям на голову. Ще у вагоні, тільки-но потяг виїхав із Валоня, вона відчувала щирий жаль, і саме тому, прибувши в Париж, лишила валізу на вокзалі й погодувала дітей.

— Гаразд, — раптом озвався Бодю, — порозмовляймо трохи, і то докладно... Я писав тобі, правда, але ж минув цілий рік, і бачиш, бідолашна дівчинко, справи відтоді йшли дуже кепсько...

Дядько замовк, задушившись почуттям, якого не хотів показувати. Мадам Бодю і Женев'єва знічено опустили очі.

— Ох, — казав далі дядько, — ця криза мине, тут я не сумніваюсь... Я тільки скоротив свій персонал, тепер у мене лише троє людей, і ще не настала пора наймати когось четвертого. Одне слово, бідолашна моя, я не можу тебе прийняти, як пропонував колись.

Деніз слухала, заціпенівши, і збіліла, як крейда. Дядько задля переконливості додав:

— Це не дало б нічого ні тобі, ні нам.

— Гаразд, дядьку, — зрештою насилу вимовила вона. — Я однаково спробую дати собі раду.

Бодю не були лихими людьми. Але нарікали на своє нескінченне безталання. Коли торгівля йшла добре, їм треба було виховувати п'яťох хлопців, із яких троє померли у двадцять років; четвертий збився з пуття, а п'ятий вирушив до Мексики як капітан. У них лишилася тільки Женев'єва. Така численна родина дорого коштувала, а Бодю ще й доконав себе, купивши в Рамбуйє, рідному краї тестя, великий будинок. Отож нагромаджувалася гіркота, що стала в старого комерсанта наслідком маніакальної відданості торгівлі.

— Про такі речі попереджають, — знову озвався він, трохи сердячись на свою суворість. — Ти могла б написати мені, я б сказав тобі лишатися там... Дізнавшись про смерть твого батька, я, хай йому біс, сказав тобі те, що кажуть у таких випадках. А ти приїхала аж сюди, навіть не подавши звістки... Прикра ситуація.

Бодю підвищив голос, полегшував своє сумління. Його дружина та донька, покірні постаті, які ніколи не дозволяли собі втручатися, й далі дивилися в підлогу. Жан зблід, а Деніз пригорнула до грудей переляканого Пепе. З її очей упали дві великі сльозини.

— Гаразд, дядьку, — повторила вона. — Ми підемо.

Дядько цього разу промовчав. Запанувала збентежена тиша. Потім знову заговорив сердитим тоном:

— Я не виставляю вас за двері... Якщо ви вже приїхали тепер, переночуйте цієї ночі нагорі. А там побачимо.

Мадам Бодю і Женев'єва тепер зрозуміли з його погляду, що їм можна подбати про гостей. Залагодили все. Дбати про Жана не було потреби. Ну, а Пепе було б дуже добре в мадам Гра, літньої жінки, що живе у великій квартирі на першому поверсі на вулиці Орті й приймає на повний пансіон малих дітей за сорок франків на місяць. Деніз запевнила, що має чим заплатити за перший місяць. Отже, лишилося тільки прилаштувати її. Що ж, їй знайдуть якесь місце в кварталі.

— А хіба Венсару не потрібна продавчиня? — запитала Женев'єва.

Зміст

Розділ I	5
Розділ II	31
Розділ III	58
Розділ IV	84
Розділ V	116
Розділ VI	147
Розділ VII	173
Розділ VIII	199
Розділ IX	222
Розділ X	256
Розділ XI	286
Розділ XII	309
Розділ XIII	340
Розділ XIV	367